

БАМУ ДАВОДЗІЛАСЯ знаёміцца з гісторыяй нашага краю, той непазбежна звяртаўся да прац прафесара Аляксея Парфенавіча Сапунова — аднаго з вядных гісторыкаў Беларусі. У даследаванні Віцебшчыны А. П. Сапуноў пакінуў такую значную спадчыну, што яго імя сярод вучоных Беларусі канца XIX і пачатку XX стагоддзяў, несумненна, займае пачэснае месца.

У абласным краязнаўчым музеі захоўваецца пісьмо А. П. Сапунова вялікага рускага мастака І. Е. Рэпіна. Азнаёміўшыся ў пачатку снежня 1897 года з трыма кнігамі «Віцебскай старыны», І. Е. Рэпін пісаў:

«Глыбокапаважаны Аляксей Парфенавіч! Дзякую Вам за Вашы цудоўныя кнігі «Віцебскай старыны». Гэта выдатнае і цікавае выданне. Якая сур'ёзная праца, колькі сабрана матэрыялаў! Я пакрыху знаёмлюся з імі. Вельмі, вельмі ўдзячны Вам».

Нарадзіўся Аляксей Парфенавіч у 1852 годзе ў небагатай сялянскай сям'і на Віцебшчыне. У 1862 годзе паступіў у віцебскую гімназію, у якой вучыўся да 1869 года. З 1869 па 1873 год ён вучыцца ў Санкт-Пецярбургскім універсітэце на гісторыка-філалагічным факультэце, з'яўляючыся стипендыятам міністэрства народнай асветы.

У 1873 годзе малады Сапуноў прымае пасаду выкладчыка старадаўніх моў у віцебскай гімназіі. Але яго больш за ўсё хвалывала гісторыя роднага краю. Вось што пісаў аб гэтым Аляксей Парфенавіч:

«Я — беларус. Але ні ў гімназіі ні ва універсітэце ні слова не чуў я аб Беларусі, нібы яе і на свеце не было. Па гісторыі мы выдатна ведалі ўсіх Людовікаў, усіх Генрыхаў, усіх Карлаў — лыхых, тоўстых, прыгожых, — але роўна нічога не ведалі не толькі аб Беларусі, але і наогул аб славянах; а калі чаго добрага ў падручніках і траплялася сёе-тое аб гэтым, то заўсёды бязлітасна выкрэслівалася выкладчыкамі, як «няважнае».

І вось, скончыўшы універсітэт, паступіўшы выкладчыкам стара-

*Нашы
землякі*

Выдатны гісторык Віцебшчыны

даўніх моў у родны горад, мне страгна захацелася азнаёміцца з гісторыяй роднага краю. Цяжкая гэта была справа, цяжкая па многіх прычынах, якія і ўспамінаць горка. Дастаткова сказаць, што начальства вучэбнай акругі бачыла ў гэтых «пабочных занятках» толькі «крадзёж казеннага часу».

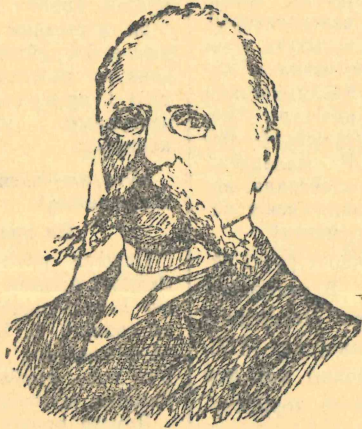
Заняткі па вывучэнню роднага краю ён пачаў з чарнавой работы — са збору і разбору матэрыялаў, лічачы, што, «не падрыхтаваўшы бяровенняў, няма чаго рабіць мастаку і архітэктару». З гэтага часу, гэта значыць прыкладна з 1879 года, на працягу 45 год А. П. Сапуноў плёна працуе ў Віцебску на ніве народнай асветы і беларускай культуры. Ужо ў 1883 годзе яго імя становіцца вядомым за межамі Віцебшчыны ў сувязі з апублікаваннем першага тома «Віцебскай старыны». У гэтыя гады Сапуноў вядзе выключна напружаную навукова-даследчую і літаратурную работу. За першыя з 1883 па 1893 год ім апублікавана да 4.000 кніжных старонак розных даследаванняў па гісторыі Віцебшчыны, а ў 1893 годзе выйшла ў свет яго кніга «Заходняя Дзвіна», якая прынесла аўтару заслужаную славу не толькі ў Расіі, але і за яе межамі. Перыядычны друк многіх краін Заходняй Еўропы, у тым ліку Англіі, Францыі, Германіі выступіў з захапляючымі водгукамі аб гэтай высокай у навуковых і літаратурных адносінах працы.

У 1897—1901 гадах Сапуноў працаваў у Маскоўскім універсітэце, а затым, да канца сваіх дзён, пражыў у Віцебску, выкладаў у гімназіі. Адна часова на працягу 16 год быў сакратаром губернскага статыстычнага камітэта, членам Віцебскай вучонай архіўнай камісіі і г. д.

Пры жыцці А. П. Сапунова было выпушчана 72 выданні, якія даюць звесткі аб Беларусі, з іх 70 належыць выключна яму. Вучоны напісаў звыш 200 навуковых артыкулаў, дакладаў і рэцэнзій і г. д. Асаб-

ліва трэба адзначыць тры тамы «Віцебскай старыны» і кнігу гісторыка-геаграфічных нарысаў «Заходняя Дзвіна».

Прафесар Доўнар-Запольскі пры ацэнцы зборніка гістарычных дакументаў, выданных Сапуновым пад

А. П. САПУНОВ

назвай «Віцебская старына», пісаў у сакавіку 1897 года ў «Историческом вестнике»:

«У гэтай працы А. П. Сапуноў задумаў сабраць і выдаць у сістэматызаваным парадку, па пэўных рубрыках усе матэрыялы і дакументы, якія датычаць Віцебска—Полацкага краю. Сама думка аб сістэматызаваным выданні вельмі выдатная...».

У рэцэнзіях, якія паявіліся тады ў дзесяці перыядычных буйных газетах і часопісах, працы А. П. Сапунова называюцца «па праўдзе з'явіў выдатнай», «найлепшымі гістарычнымі зборнікамі», «заслугоўваючымі асаблівай павягі і спакування, каштоўным укладам у літаратуру, вельмі пажананай і добрасумленнай працай, якая можа служыць прыкладам даследчыкам розных мясцовасцей».

Вялікая папулярнасцю карысталіся расшыраныя артыкулы і творы

Сапунова, разлічаныя на шырокі круг чытачоў. Пры дапамозе гэтых работ, апублікаваных большай часткай мясцовым друкам, ён прыцягнуў увагу інтэлігенцыі Віцебшчыны да мінулага свайго роднага краю, да памалогі многім з іх заняцца зборам калекцый і матэрыялаў.

Усе працы А. П. Сапунова рознабаковыя па закранутых тэмах, характарызуюць Віцебшчыну з усіх бакоў — і з гістарычнай, і географічнай, і геалагічнай, і археалагічнай і г. д. Без іх нельга абыйсціся даследчыкам мінулага Віцебшчыны, да іх прыбягаюць у сваёй рабоце і археолагі, і этнографы, і географы, і натуралісты. Цяжка паверыць, што такую тытанічную работу мог прарабіць адзін чалавек, забяспечаны мізэрным заробкам настаўніка правінцыяльнай гімназіі, які жыў у такі час, калі быць даследчыкам і мець свае друкаваныя працы радзюму настаўніку і мясцоваму ўраджэнцу было не так лёгка.

У пошуках матэрыялаў Сапунову прыйшлося аб'ехаць многа архіваў, вывучыць велізарную колькасць выданняў, сістэматызаваць сабраны матэрыял, забяспечыць шматлікімі заўвагамі і тлумачэннямі, у той жа час працаваць над падрыхтоўкай навуковых і навукова-папулярных прац. Работа прароблена сапраўды велізарная, калі прыняць пад увагу, што ім выдадзена каля 7 тысяч друкаваных старонак.

Няма нічога выпадковага ў тым, што пры жыцці Сапуноў неаднаразова падвяргаўся незаслужаным нападкам з боку зайздраснікаў, вакол яго хадзілі ўсплякія чуткі, якія кідалі няправільнае святло на яго скромную навуковую літаратурную дзейнасць. У сувязі з гэтым А. П. Сапуноў у прадмове да кнігі «Заходняя Дзвіна» вымушан быў заявіць:

«Роўна дзесяць год таму назад выйшаў у свет першы том «Віцебскай старыны»; з таго часу мною надрукавана да двухсот няцідзясці лістоў. На ўсе гэтыя выданні затрачана каля

шасці тысяч рублёў, і амаль цалкам з маіх асабістых сродкаў, гэта значыць з настаўніцкай зарплаты; выручана-ж ад продажу выданняў менш палавіны гэтай сумы. На выданне маіх прац, зусім свабодных ад якіх-бы там ні было пабочных унушэнняў і тэндэнцый, ні адкуль і ні ад каго я не атрымліваў ніякіх субсідый і дапамогі».

З гэтага відаць, што Сапуноў у сваёй навуковай і літаратурнай рабоце не праследаваў ніякіх карыслівых мэт і выгад, а імкнуўся, паводле яго слоў, толькі да аднаго — «сбраць магчыма большую колькасць матэрыялаў для больш паспяховай работы мясцовай інтэлігентнай думкі над мінулым і сучасным станам Беларусі».

А. П. Сапуноў заўсёды ганарыўся сваім сялянскім паходжаннем, рамяством сваіх продкаў-кажамяка. Не выпадкова таму, што ў яго творах знайшлося месца для апісання жыцця беларускага селяніна, дзедзенага памешчыкамі да галечы і вымірання.

Ён бачыў жахлівыя сцэны з жыцця вясковага люду, але ў сілу сваёй буржуазнай абмежаванасці не здолеў правільна растлумачыць многія эканамічныя і палітычныя з'явы ў гістарычным працэсе, ён не ўнікаў у прычыны гаротнага становішча рабочага класа і сялянства, хоць і падмацываў капіталістычныя формы эксплуатацыі, не шукаў і не заўважаў выхаду са стварыўшагася становішча, хоць у яго творах ёсць нямала прыкладаў свабодалюбівых імкненняў беларускага народа. У гэтым галоўны недахоп творчай дзейнасці А. П. Сапунова.

Будучы патрыётам-працаўніком, ён любіў Беларусь, беларусоў, заўсёды падкрэсліваў непарунасць гістарычнага лёсу беларускага і рускага народаў. Яго яру належыць адзіная ў сваім родзе праца «Гістарычныя адносіны Расіі і Вялікай», апублікаваная ў «Памятнай кніжцы Віцебскай губерні на 1898 г.», у якой змяшчаецца думка, што, нягледзячы на амаль 500-гадовае польска-літоўскае панаванне, беларусы заўсёды называлі сябе рускімі і захавалі гэты край для Расіі. У гэтай ра-

боце А. П. Сапуноў падкрэслівае, што яшчэ задоўга да 1772—1795 гг., калі «Белая Русь навекі ўз'еднана з Расіяй», у Беларусі «было многа шчырых сяброў князёў Маскоўскіх»; «заўсёды заўважалася яўнае цягаценне да Расіі Вялікай». Падводзячы некаторыя вынікі сваёй навуковай работы, Сапуноў пісаў у 1913 годзе: «Займаючыся на працягу 30 год вывучэннем гісторыі Беларусі, я прыйшоў да непакхіснага пераканання, што Беларусь — краіна спрадвечу руская...». Пры гэтым аўтар падкрэслівае, што далейшае жыццё Беларусі будзе абумоўлівацца іменна гэтым асноўным фактарам. Відавочна, усім тым, хто прышоў у свой час А. П. Сапунова ярлык «буржуазнага нацыяналіста», выгадна было не заўважаць падобных глыбокіх і гістарычна апраўданых вывадаў выдатнага гісторыка.

З першых дзён Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі Сапуноў, зразумеўшы сэнс і значэнне адбываючага сусветна-гістарычнага сацыяльнага перавароту, актыўна ўключыўся ў творчую работу. Ужо ў студзені 1918 года ён прыступае да папярэдняй падпіскі на падрыхтоўваемую ім да друку кнігу «Гісторыя г. Віцебска» аб'ёмам каля 30 друкаваных лістоў. Узначальваючы губернскі архіў, прадпрымае энергічныя меры да збору і захавання каштоўнейшых навуковых калекцый, дакументаў, матэрыялаў і гістарычных помнікаў. Але іменна ў гэты перыяд ён падвяргаецца нападкам як з боку вялікадзяржаўных шавіністаў, так і з боку беларускіх нацыяналістаў, што не магло не наклаці свой адбітак на стан яго духоўных і фізічных сіл.

Будучы прафесарам Віцебскага аддзялення Маскоўскага археалагічнага інстытута (закрыў у 1922 годзе), Сапуноў аказвае дапамогу мясцовым органам Совецкай улады ў вывучэнні і абагульненні матэрыялаў па эканоміцы губерні, вядзе выкладчыцкую работу. Так, у 1923 годзе па прапанове планавай камісіі ім напісаны даклады: «Віцебская губерня і яе месца ў Беларусі» і «Навейшая беларуская літаратура». Пры адкрыцці ў Віцебску ў гэтым жа годзе Вышэйшага педагагічнага інстытута А. П. Сапуноў чытае ў ім

лекцыі аж да яго закрыцця ў 1924 годзе.

Совецкі ўрад высока ацаніў заслугі А. П. Сапунова як вучонага. Раённем Соўнаркомом БССР і кастрычніка 1924 года яму была назначана персанальная пенсія па стаўцы адказных работнікаў, а пасля смерці 50 працэнтаў пенсіі выплачвалася яго жонцы. Ён быў членам-карэспандэнтам Дзяржаўнай акадэміі навук БССР пры бюро краязнаўства. Апрача таго, ён быў членам многіх іншых навуковых таварыстваў і ўстаноў Расіі.

Усё жыццё А. П. Сапунова, нягледзячы на істотныя недахопы ў асветленні раду гістарычных падзей, прадстаўляе сабой узор працавітасці і ўпартасці ў дасягненні пастаўленай мэты. У 1924 годзе Сапуноў, зусім хворы, слабы, лежачы на пасцелі, дыктаваў сваю апошняю навуковую працу «Гісторыя г. Віцебска са старадаўнейшых часоў» да нашага часу». Творчае гарэнне вучонага было настолькі высокім, што ён здолеў завяршыць і гэтую працу напярэдадні сваёй смерці. Планы ў яго былі велізарныя. Ён рыхтаваў да выдання два апошніх тамы «Віцебскай старыны», але 2 кастрычніка 1924 года смерць абарвала гэтыя планы.

Пастановай Соўнаркомом БССР застаўшыся пасля смерці А. П. Сапунова рукапісы яго прац, кнігі, карціны, прыметы старыны і мастацтва аб'яўлены нацыянальнай уласнасцю. Была таксама ўтворана спецыяльная камісія для разбору застаўшыхся пасля смерці вучонага папер, рукапісаў і іншых навуковых матэрыялаў і падрыхтоўкі іх да друку. На жаль, у наступныя гады аб гэтым забылі, а разам з тым незаслужана забылі і аўтара — вядомага беларускага гістарыяграфа, прафесара Аляксея Парфенавіча Сапунова, які, па словах сучасніка, «сваімі літаратурнымі працамі стварыў пышны і вечны домнік Віцебшчыне». У перапісанні працы А. П. Сапунова з'яўляюцца бібліяграфічнай рэдкасцю і таму трэба наклапацца аб іх зборы, захоўванні і вывучэнні, шырока адлюстравачы ў абласным краязнаўчым музеі жыццё і навуковую дзейнасць выдатнага гісторыка Віцебшчыны.

Н. ДАРАФЕЕНКА.